

نقش خانواده با رویکرد تربیتی در مدیریت استفاده از فضای مجازی

سید علی حسینی زاده ۱

بی‌بی فخری رسولی شورکی ۲

چکیده:

فضای مجازی بی‌تردید یکی از مهم‌ترین تحولات عصر حاضر در زندگی انسان‌هاست؛ تحولی که فرصت‌های تازه‌ای برای رشد و ارتباط فراهم کرده، اما در عین حال خانواده‌ها را در زمینه‌ی تربیت دینی و نظارت بر رفتار فرزندان با چالش‌های جدی روبه‌رو ساخته است. پرسش اصلی این پژوهش آن است که نقش تربیت دینی خانواده در مدیریت استفاده از فضای مجازی چیست و چگونه می‌توان از آسیب‌های اعتقادی و اخلاقی فرزندان پیشگیری کرد؟ این تحقیق با رویکرد توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از منابع کتابخانه‌ای و اینترنتی انجام شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که تهدیدات فضای مجازی واقعی و گسترده‌اند، اما با افزایش آگاهی و بصیرت والدین نسبت به تحولات این فضا، می‌توان از بسیاری آسیب‌ها جلوگیری کرد. خانواده‌ها زمانی نقش مؤثرتری در تربیت دینی خواهند داشت که علاوه بر نظارت، به روشنگری فرزندان، ارتقای سواد رسانه‌ای آنان، و تقویت باورهای دینی در محیط خانواده توجه کنند. در نتیجه، مدیریت هوشمندانه فضای مجازی نه تنها از تهدیدات آن می‌کاهد، بلکه می‌تواند فرصتی برای پررنگ‌تر شدن نقش خانواده در تربیت دینی و شکل‌گیری نسلی آگاه و متعهد باشد.

واژگان کلیدی: تربیت دینی، خانواده، فضای مجازی، تربیت فرزند، تربیت کودک

۱. دانشیار گروه علوم تربیتی حوزه و دانشگاه
۲. طلبه سطح چهار مرکز تخصصی حضرت زهرا سلام‌الله علیها میبد

مقدمه:

یکی از مسائلی که از گذشته تا به حال مورد توجه بوده، موضوع تعلیم و تربیت است که در زندگی انسان‌ها تأثیر ویژه‌ای دارد، دو عنصر دین و تربیت از طریق تربیت دینی می‌توانند بر مهم‌ترین و کلیدی‌ترین نهاد در جامعه؛ یعنی خانواده اثرات چشمگیری داشته باشند. اما امروزه یک عضو جدید به این نهاد اضافه شده که می‌تواند هم نقش پررنگ هم کمرنگ در کانون خانواده داشته باشد به گونه‌ای که طوری با خانواده درهم تنیده شده که باعث وابستگی افراد به این فضا شده و تأثیرات چشمگیری بر خانواده گذاشته که بدترین پیامد آن را می‌توان به خطر افتادن حریم خصوصی افراد و متلاشی شدن این کانون دانست حتی این امکان وجود دارد که این فضای مجازی بر هویت اعضا و روابط بین اعضای خانواده اختلال ایجاد کند و دین و اعتقاد فرزندان را نشانه رود. در این مقاله ضمن برجسته ساختن نهاد خانواده و نقش عظیم آن نهاد با توجه به تربیت دینی، به مورد تهدید قرار گرفتن هویت اصیلش از سوی فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی پرداخته و پیشنهادهایی برای آشنایی خانواده‌ها با سواد رسانه‌ای و تهدیدات فضای مجازی داده شده و راهکارهایی برای بصیرت‌افزایی به والدین؛ همچنین فرهنگ استفاده درست از این فضا ارائه شده است.

نوشتار حاضر به دنبال پاسخ به این سوال است که آیا آسیب‌های فضای مجازی می‌تواند بر خانواده و تربیت دینی فرزندان اثر بگذارد چه راهکارهایی برای مقابله با این آسیب‌ها وجود دارد؟

این مقاله، نگاهی انتقادی به مسئله تربیت در فضای مجازی دارد چون که واگذار کردن تربیت فرزندان در فضای مجازی، نه تنها کمک‌کار والدین در امر تربیت نیست بلکه چالش‌ها و آسیب‌هایی را به دنبال می‌آورد، مگر اینکه والدین راهکارهای مناسبی برای آسیب‌زدایی از فضای مجازی در عرصه تربیت پیدا کنند. رویکرد این نوشته هم یک نگاه آسیب‌شناسانه هست.

در موردپیشینه پژوهشی تربیت دینی و فضای مجازی و تأثیر آن بر مدیریت والدین، با توجه به نوظهور بودن این پدیده کتاب‌ها و مقالاتی به صورت پراکنده نوشته شده است از جمله

ابری، انسیه (۱۳۸۷)، پژوهشی تحت عنوان فضای مجازی عرصه ظهور خالقیت، دکتر سعید رضا عاملی (۱۳۹۰) مقالاتی با عنوان قاعده‌های اخلاقی در فضای مجازی و دوجهی نگری، مقاله وب کارکردهای اجتماعی و ملاحظات فرهنگی از حسین ابراهیم‌آبادی (۱۳۹۰) مقاله شئون انسانی در فضای مجازی از شهین دخت خوارزمی (۱۳۸۸) و مقاله تعامل در فضای مجازی شبکه‌های اجتماعی اینترنتی و تأثیر آن بر هویت دینی جوانان؛ مطالعه موردی فیس‌بوک و جوانان شهر اصفهان از وحید قاسمی و همکارانشان (۱۳۹۱) پیشینه بحث تربیت و فضای مجازی محسوب می‌شود.

البته در مورد تربیت فرزند کتاب‌های زیادی نوشته شده از جمله «سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت؛ ج ۱، تربیت فرزند» سید علی حسینی زاده (۱۳۸۳)، روش‌های تربیتی قرآن، محمدرضا قائمی فرد (۱۳۹۱)، کتاب نقش مادران در تربیتی دینی اثر محمد احسانی (۱۳۸۷).

۱. مفهوم شناسی

۱،۱ تربیت:

«تربیت» در لغت از دو ریشه ربو و ربب آمده است. ربو در لغت به معنای زیادشدن، رشد و نمو کردن، بر آمدن و تغذیه کردن به کاررفته است (ابن فارس، ۱۳۸۷ ج ۲، ص ۳۸۱). ربب به معنای مالک، خالق، صاحب و مصلح است (همان). راغب معتقد است که ربو از ربب گرفته شده است و برای تخفیف و آسان‌سازی باء به واو تبدیل شده است (راغب، بی تا). در قرآن واژه تربیت به کار نرفته است، ولی از ریشه‌های آن به کاررفته است. از ریشه ربو چند بار به کاررفته است و به معنای تربیت جسمانی و رشد و نمو است. از ریشه ربب نیز در قرآن زیاد به کاررفته است؛ اما در اصطلاح تعلیم و تربیت، هر اندیشمندی از زاویه ایی به آن نگاه کرده و یک تعریف خاصی به دست آمده است: «تعلیم و تربیت عبارت است از تعامل مربی و متربی به منظور اثرگذاری بر

شناخت ها، نگرش، اخلاق و رفتارهای تربیتی بر اساس اهدافی از پیش معین شده (ر.ک: حسینی زاده، ۱۳۹۳، ج ۱، ص ۱۲).

۱,۲ خانواده: خانواده در اصطلاح نهادی است که بر پایه ازدواج مرد و زن شکل می گیرد و با تولیدمثل، توسعه می یابد. این نهاد، اساس سازندگی شخصیت انسان و مهم ترین عامل تکامل جامعه بشر است و از این رو، اسلام، که برنامه ی تکامل انسان است برای تأسیس و تحکیم این نهاد سرنوشت ساز و پیشگیری از فروپاشی آن، رهنمودهای بسیار مهمی ارائه کرده است. (محمدی ری شهری، ۱۳۸۷، ص ۱۱) اعضای خانواده نسبت به همدیگر مسئولیت های زیادی دارند. یکی از این مسئولیت ها، تربیت فرزندان هست و نهاد قدرتمند تربیتی معرفی شده است. (حاجی بابایی، ۱۳۹۱، ۳)

۱,۳ تربیت دینی: تربیت دینی عبارت است از تعامل مربی و متربی، به منظور آموزش معتبر گزاره های یک دین به متربیان به نحوی که آن ها در عمل و نظر به آن آموزه ها متعهد و پایبند گردند (همان) تربیت دینی در ادبیات رایج، اصطلاحاً به مفهوم جنبه ای از روند تعلیم و تربیت، ناظر به پرورش ابعاد شناختی، عاطفی و عملی تربیتی از لحاظ التزام او به دینی معین است.

۱,۴ فضای مجازی:

واژه سایبر از لغت یونانی *Kybernetes* به معنی سکاندار یا راهنما مشتق شده است. نخستین بار این اصطلاح "سایبرنتیک" توسط ریاضیدانی به نام نوربرت وینر *Norbert Wiener* در کتابی با عنوان "سایبرنتیک و کنترل در ارتباط بین حیوان و ماشین" در سال ۱۹۴۸ بکار برده شده است. سایبرنتیک علم مطالعه و کنترل مکانیزم ها در سیستم های انسانی، ماشینی (و کامپیوترها) است. شاید بتوان علم هدایت و کنترل یا خود فرمایی را معادل فارسی آن دانست. پس این واژه بیانگر علمی است که به انسان یا ماشین خودکار، امکان حکومت کردن و فرمان دادن می دهد. (جهانگیر، ۱۳۹۱، ۶۵) این واژه در دهه ۱۹۸۰ نیز توسط ویلیام گیسون وارد ادبیات علمی - تخیلی شد فضای مجازی برای گیسون در حقیقت فضایی تخیلی است که از اتصال رایانه هایی پدید آمده است که تمامی انسان ها، ماشین ها و منابع اطلاعاتی در جهان را به هم متصل کرده اند. این معنا به صورت تقریبی، مشابه معنایی است که ما امروزه از کاربرد لفظ فضای مجازی در نظر داریم.

۲. مزایا و فواید فضای مجازی:

فضای مجازی و استفاده از شبکه‌های اجتماعی مانند سایر پدیده‌های نوظهور هم می‌تواند مفید باشد هم مضر از جمله مواردی که می‌توان از آن‌ها به‌عنوان فرصت یا نقاط قوت استفاده از فضای مجازی نام برد عبارت‌اند از:

۲,۱. عمومی بودن فضای مجازی که به هر فردی در هر نقطه از جهان امکان می‌دهد از طریق این فناوری به آسان‌ترین وجه، جدیدترین اطلاعات موردعلاقه خود را به دست آورد و مرزهای جغرافیایی یا سیاسی تاکنون نتوانسته جلوی استفاده از فضای مجازی و گسترش روزافزون آن را بگیرد.

۲,۲. کاهش هزینه‌های اقتصادی، اجتماعی و ... با استفاده از امکانات موجود در فضای مجازی، که در بسیاری از روابط اقتصادی و اجتماعی دیگر نیازی به مراجعه‌ی حضوری برای خرید کالا یا خدمات نیست و طبیعی است که این امر باعث کاهش قابل‌توجهی از هزینه‌های اقتصادی می‌شود. کاهش رفت‌وآمدهای غیرضروری درون‌شهری و در نتیجه کاهش مصرف انرژی و کاهش آلودگی هوا. همچنین کاهش مصرف کاغذ و هزینه‌های چاپ و نشر و سایر هزینه‌ها با استفاده از امکانات موجود در فضای مجازی

۲,۳. دستیابی آسان به آخرین اطلاعات تخصصی‌های مختلف اعتقادی، اجتماعی، اقتصادی، هنری و ... که در سطح جهان به‌صورت مقاله، کتاب، نرم‌افزار و ... در سطح جهان منتشر شده و می‌شود.

۲,۴. تبادل اطلاعات و تأملی بودن روابط و ارتباطات در فضای مجازی بدون محدودیت‌های حاکم بر دیگر رسانه‌ها که معمولاً در آن‌ها عده‌ای گوینده و نویسنده و جمع دیگری صرفاً شنونده و خواننده هستند.

۲,۵. جذابیت و تنوع در فضای مجازی و مخاطب محور بودن اغلب داده‌ها در آن، بطوریکه امکان نظرسنجی و ارزیابی در این فضا برقرار و به‌روزتر است و این توانایی را به داده‌پردازان می‌دهد که از آخرین خواسته‌های مخاطبان خود مطلع گردند که این امر در کنار تنوع و جذابیت فضای سایبری تأثیر بسزایی در جذب مخاطب دارد.

متولیان تربیت برنامه‌ای برای تربیت دینی فرزندان نداشته باشند، حضور کودکان و نوجوانان در فضای مجازی حکم هم‌نشینی با بدان را پیدا خواهد کرد و این مسئله در دین اسلام نهی شده است. پس به نظر می‌رسد آشنا کردن متولیان تربیت اعم از مدرسه، مربیان و والدین یکی از مباحث مهم اصل تربیت در فضای مجازی است.

۴,۵. تولید و توسعه تولیدات فرهنگی متناسب با دین در فضای مجازی

از آنجایی که در این فضای مجازی حجم برنامه‌های سالم و سازنده در مقایسه با برنامه‌های مخرب کمتر است باید یک گروه مصلح دلسوز وارد این عرصه شوند و محتواهای فرهنگی متناسب با دین اسلام طراحی کنند که هم شیرین و جذاب باشد هم متنوع و کاربردی علاوه بر آن ایجاد سایت‌هایی جامع، به‌روز و چندزبانه درباره آموزه‌های دینی که بتواند این آموزه‌ها را برای نسل جوان تبیین کند و تمام شبهات و سؤالات مطرح‌شده آن‌ها را در این زمینه پاسخ گوید. کار دیگر این مصلحان تربیت جهادگران مجازی در برابر تهاجم دشمن هست که این جهادگران، باید آموزش‌های مهارتی لازم در دو جنبه علمی و فنی مانند علوم رایانه‌ای، زبان خارجی و ... را به‌طور دقیق یاد بگیرند و خود را مجهز به علم روز کنند.

راهکارهای دیگری از جمله پر کردن اوقات فراغت فرزندان با ورزش، کوهنوردی و ...

همچنین آشنا کردن فرزندان با آسیب‌ها و تهدیدهای فضای مجازی و ارائه داستان‌های واقعی از جامعه به آن‌ها می‌تواند چالش‌های فضای مجازی را از بین ببرد و والدین بتوانند نقش مدیریتی خود را اعمال کنند.

نتیجه‌گیری

فضای مجازی، به‌عنوان یک پدیده نوظهور، قابلیت‌ها و امکانات زیادی دارد که نادیده گرفتن هر کدام منجر به عقب‌ماندگی یک کشور می‌شود. در مقابل آسیب‌هایی نیز دارد که می‌تواند فرد و یک کاربر ساده را به افسردگی و انزوایی بکشاند همچنین هویت‌های جعلی و دروغین برای آن‌ها ایجاد می‌کند و هم می‌تواند کانون‌های گرم

خانواده را از هم متلاشی کند و بنیان خانواده را سست گرداند راهکارهایی برای در امان ماندن از این آسیب‌ها نیز وجود دارد در مرحله اول باید تمام اعضای خانواده برای ورود به دنیای مجازی اطلاعات کافی را داشته باشند و والدین نقش تربیتی خود را برای فرزندان به‌خوبی مدیریت کنند از همان اول باتریت دینی فرزندان خود را بزرگ کنند و سیره تربیتی ائمه را در زندگی خود پیاده کنند همچنین ساعت‌هایی را در اختیار فرزندان‌شان باشند و با استفاده از مدیریت زمان بهترین برنامه‌ها را برای فرزندان‌شان اجرا کنند. اوقات فراغت آن‌ها را با سرگرمی‌ها سالم پر کنند و بعضی وقت‌ها باید مانند آن‌ها کودک شوند و خودشان را جای بچه‌ها بگذارند.

همچنین به‌منظور پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی در فضای مجازی راهکارهایی دیگری نیز می‌توان ارائه داد که در صورت اجرای به‌موقع و مناسب می‌تواند ثمربخش واقع شوند که از آن جمله می‌توان به اطلاع‌رسانی و آموزش نحوه استفاده صحیح از فضای مجازی، استفاده از ظرفیت‌های رسانه‌های دیداری، شنیداری و نوشتاری برای نهادینه شدن فرهنگ سایبری، برگزاری جلسات آموزشی از سوی مراکز فرهنگی به‌منظور آموزش و اطلاع‌رسانی به والدین در مورد فناوری‌های جدید به‌ویژه اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی نام برد.

برگزاری کلاس‌های آموزشی در مدارس جهت آگاهی دادن به نوجوانان و جوانان در مورد مزایا و معایب فناوری‌های جدید و نحوه استفاده صحیح از آن‌ها، تشویق به شرکت در فعالیت‌های اجتماعی و تقویت این‌گونه رفتارها توسط والدین، وضع قوانین سخت‌گیرانه در جهت برخورد با مجرمان جرائم اینترنتی و اجرایی کردن این قوانین از دیگر راهکارهای پیشنهادی کارشناسان فعال در این حوزه را تشکیل می‌دهد.

پخش برنامه‌های کوتاه آموزشی درباره مزایا و معایب اینترنت از زبان ورزشکاران و هنرمندان محبوبی که عموماً جوانان آنان را الگوی خود قرار می‌دهند، طراحی بازی‌های رایانه‌ای به‌گونه‌ای که انواع خطرات موجود در فضای مجازی و راهکارهایی جهت آشنایی و مقابله با آن‌ها تعبیه شده باشد، ساخت و پخش فیلم‌ها و زنجیره‌هایی با موضوع اینترنت، مزایا و معایب آن، استفاده از آموزه‌های دینی ازجمله امر به معروف و نهی از منکر به‌عنوان نوعی کنترل اجتماعی توسط هر شخص و هنجار سازی های مثبت و ترویج فرهنگ استفاده از

اینترنت و فضای مجازی در جامعه از راهکارهای مهم دیگری است که باید مورد توجه مسئولان و خانواده‌ها قرار گیرد.

منابع:

۱. آقا محمدی، جواد؛ (۱۳۹۱) «نگاهی به مبانی نظری آسیب‌های اجتماعی در حوزه خانواده»، سنندج، نوپیان، ۱۳۹۰.
۲. ابری، انسیه (۱۳۸۷)، «فضای مجازی عرصه ظهور خالقیت»، اولین کنفرانس ملی خالقیت شناسی، TRIZ و مهندسی و مدیریت نوآوری ایران، تهران، پژوهشکده علوم خالقیت شناسی، نوآوری و TRIZ.
۳. اکبری، ابوالقاسم، مینا اکبری؛ (۱۳۹۰) «آسیب‌شناسی اجتماعی»، تهران، انتشارات رشد و توسعه.
۴. باقری، خسرو؛ (۱۳۸۴) «نگاهی دوباره به تربیت اسلامی»، ج اول، تهران، مدرسه.
۵. بیدی، فاطمه؛ کارشکی، حسین (۱۳۹۶)؛ اعتیاد به اینترنت، چاپ سوم، تهران: آوای نور.
۶. پاداشیان فرد، عزیزه؛ (۱۳۹۳) «بررسی رابطه بین تأثیرات منفی فضای مجازی و تربیت دینی خانواده‌ها»، تهران، پژوهشکده مطالعات آموزش و پرورش.

۷. پاک‌نهاد، سید محسن؛ (۱۳۹۵) «فضای مجازی جاذبه‌ها و آسیب‌ها»، تهران، اندیشه بنیان.
۸. پوریانی، مقداد؛ (۱۳۹۵) «نظارت بر فرزندان در فضای مجازی»، تهران، پشتیبان.
۹. تدین نبوی، راضیه و همکاران؛ (۱۳۹۵) «آموزش، حلقه مفقوده در استفاده بهینه و مطلوب از تلفن همراه هوشمند»؛ مجموعه مقالات همایش تلفن همراه هوشمند و سبک زندگی، تهران: پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
۱۰. تقوی نسب، سیده نجمه؛ (۱۳۸۸) «ضرورت نوآوری در روش های تربیت دینی از منظر مبانی علمی، دینی و فلسفی»، فصلنامه تربیت اسلامی، سال چهارم، شماره ۹.
۱۱. جاشو گری، محمد؛ (۱۳۹۸) «بررسی تأثیر دین و فضای مجازی تربیت»، بناب، بارلاق قلم.
۱۲. جمالی زاده، احمد؛ (۱۳۸۵) «سیره شناسی و تربیت دینی»، مجله مطالعات ایرانی، سال پنجم، شماره ۱۰.
۱۳. جهانگیر، عیسی؛ (۱۳۹۱) «شیعه در فضای سایبر، رویکردی اجتماعی»، قم، موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۴. حاجی بابایی، حمیدرضا؛ (۱۳۹۱) «نقش خانواده در تربیت اسلامی» ماهنامه پیوند، شماره ۳۹۷.
۱۵. حسینی زاده، سید علی؛ (۱۳۸۳) «سیره تربیتی پیامبر و اهل بیت؛ ج ۱، تربیت فرزندان»، قم، پژوهشگاه.
۱۶. داودی، محمد، (۱۳۸۳)، سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)، ج ۲، تربیت دینی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۷. ستار زاده، داود؛ (۱۳۸۶) «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر اعتیاد به اینترنت و پیامدهای آن»، مطالعات اجتماعی، دوره سوم، شماره ۳.
۱۸. سلیمی، سعید؛ (۱۳۹۵) «فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی»، تهران، پشتیبان.
۱۹. طباطبایی هارونی، فاطمه السادات؛ (۱۳۹۹) «آسیب‌های فضای مجازی برای نوجوانان»، تهران، شهید علم.
۲۰. قاسم پوردهاقانی، علی؛ (۱۳۸۸) «سازواری ها و ناسازواری های تلقین در تربیت دینی»، فصلنامه تربیت اسلامی، سال چهارم شماره ۸.
۲۱. کهوند، محمد؛ (۱۳۹۵) «شبکه عنکبوتی»، قم، ذکر.
۲۲. محمدی ری شهری، محمد؛ (۱۳۸۷) «تحکیم خانواده از نگاه قرآن و حدیث»، قم، دارالحدیث.

۲۳. هاشمی زاده، سید رضا؛ انصاری نسب، بنیامین (۱۳۹۶) عصر مجازی تأملی بر کارکردها و رویکردهای جامعه مجازی، تهران، تیسرا.